

https://rpil.ui.ac.ir/article_28785.html

Textual Criticism of Persian Literature

E-ISSN: 2476-3268

Document Type: Research Paper

Vol. 16, Issue 4, No. 64, Winter 2025

Received: 13/07/2024

Accepted: 05/10/2024

Verifying the Accuracy of Several Attributions in the Anthology "Rowzat al-Nazer" and "Nozhat al-Khater"

Amin Yaghoubi (Marif)

Ph.D. in Persian language and literature, Lorestan University, Khorramabad, Iran
Amin.yaghoubi1984@gmail.com

Mehdi Dehghan

Master of Persian Language and Literature, Tabriz University, Tabriz, Iran
Dehghan2024@gmail.com

Abstract

Rowzat al-Nazer and Nozhat al-Khater is an 8th-century anthology featuring Persian and Arabic poetry compiled by Ez al-Din Abd al-Aziz Kashi. The manuscript lacks a specific copying date, leaving its exact origin open to speculation. This anthology is particularly valuable for its introduction and presentation of poetic works from both lesser-known and prominent poets, all of whom have been active prior to the 8th century. From a historical perspective, Rowzat al-Nazer and Nozhat al-Khater is significant for its role in introducing poets and resolving disputes regarding authorship. However, it is important to acknowledge that some errors in attribution have occurred within the anthology. This study aimed to investigate several questionable attributions within the anthology by reviewing both manuscript and printed copies to assess their accuracy. The historical context and recency of the examined manuscripts and texts, in comparison to Rowzat al-Nazer and Nozhat al-Khater, played a crucial role in validating or disproving these attributions. In this article, we analyzed 8 cases of dubious attributions from the anthology, of which three were definitively confirmed and three were rejected. In the remaining two cases, while a conclusive judgment could not be made, the logical parameters surrounding these attributions could be outlined.

Keywords: Rowzat al-Nazer and Nozhat al-Khater, Attribution, Verify, Accuracy, Inaccuracy.

Introduction

Rowzat al-Nazer and Nozhat al-Khater is a significant and esteemed anthology from the 8th century. Before exploring the main topic, it was essential to clarify an important distinction: there were three texts with similar titles. The first, Rowzat al-Nazer and Nozhat al-Khater by Abd al-Aziz Kashi, was the primary text and the focus of this research. This manuscript was housed in the Istanbul University Library and consisted of a collection of Arabic and Persian poetry (See: Kashi, n.d., No. 766 F).

Fenkhā described this text as follows: "It is a substantial book compiled by Abd al-Aziz Kashi

*Corresponding author

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

10.22108/rpil.2024.142063.2368

in one large volume divided into 3 sections: 1. Praises, wisdom, and etiquette, which is further divided into 2 chapters: the first containing 50 sections and the second containing 15 sections; 2. Various stories organized into 22 chapters, some of which are divided into several sections; 3. Miscellaneous topics presented in 8 chapters. The book includes both Persian and Arabic poetry" (Derayati, 2011/17: 241). However, it seemed that Derayati had erred in his description of the text's chapters as the arrangement differed from what was referenced. Additionally, while Derayati attributed a copying date of 792 to Rowzat al-Nazer, the manuscript itself lacked both a specific copying date and information about the scribe.

Seyyed Ali Mirafzali commented on this issue: "The date of this book remains unknown. However, since Abul-Majd Tabrizi mentions him with a prayer phrase in 723 AH while copying Resaleh Qalamiyeh, another work by the author, it can be inferred that the compilation of Rowzat al-Nazer has likely occurred in the first quarter or at most the second quarter of the 8th century." (Mirafzali, 2003: 97)

The second text titled Rowzat al-Nazer, Nozhat al-Khater was distinct from Abd al-Aziz Kashi's poetry anthology. This manuscript was housed in the Hagia Sophia Library and was cataloged as No. 4020. It consisted of a collection of stories organized into 15 chapters with poems interspersed throughout the narratives (See: Unknown author, 881, no scribe, No. 4020). Notably, Fenkhā also attributed this text to Abd al-Aziz Kashi (See: Derayati, 2011/17: 242).

The third text, also titled Rowzat al-Nazer and Nozhat al-Khater, appeared to be an abridgment of Kashi's original work. This manuscript was located in the Hagia Sophia Library and was cataloged as No. 4019. It summarized the poems found in the Istanbul manuscript but did not attribute the poets' names (Unknown author, n.d., no scribe). In the catalog of Iranian manuscripts, this version was referred to as an excerpt from the Istanbul manuscript and was attributed to Abd al-Aziz Kashi (See: Derayati, 2011/17: 242); however, the original manuscript did not mention the author's name.

Materials & Methods

This research employed a descriptive-analytical approach. The manuscript of Rowzat al-Nazer and Nozhat al-Khater served as the primary source for the study supplemented by other manuscripts and printed copies to verify or refute the attributions being examined.

Research Findings

The analysis of the anthology *Rowzat al-Nazer and Nozhat al-Khater* yielded important insights into the accuracy of attributions made within this 8th-century collection of Persian and Arabic poetry. The findings from our investigation into several dubious attributions are summarized below:

1. Incorrect Attribution to Saadi

The anthology contained a three-line poem that had been attributed to the renowned poet Saadi. Our investigation definitively established that this attribution was incorrect, suggesting that either the poem belonged to another poet or was a piece of lesser-known origin.

2. Valid Attribution to Vatvat

A ghazal attributed to Vatvat in the anthology appeared in the printed *Diwan of Rashid*, corroborating its authenticity. Conversely, the attribution of this same ghazal to Saadi, as noted in the appendix of Saadi's ghazals in Foroughi's edition, was incorrect. This discrepancy highlighted the need for careful scrutiny of attributions in poetic collections.

3. Plausible Attribution to Sanai

Several lines from a qasida had been attributed to Sanai and this attribution appeared plausible based on stylistic and thematic elements. However, a competing claim by Modarres Razavi suggested that these lines might actually belong to Abd al-Vasea Jabali, indicating the complexity of authorship in poetic traditions and the necessity for further comparative analysis.

4. Mixed Attributions to Ez al-Din Mahmoud Kashi

The anthology featured two quatrains attributed to Ez al-Din Mahmoud Kashi. Our findings confirmed that one of these attributions was accurate, while the other was not. This highlighted the challenges of verifying authorship, particularly when multiple works were ascribed to a single poet.

5. Accurate Attribution to Athir Akhsikati

The attribution of a quatrain to Athir Akhsikati had been verified as accurate. This finding reinforced the significance of this poet in the anthology and contributed to a better understanding of the literary landscape of the time.

6. Attribution in the Dispute between Rudaki and Kamal

In a notable dispute between Rudaki and Kamal regarding a quatrain, our analysis suggested that it was more logical to attribute this work to Kamal. This finding illustrated the intricate interrelations among poets of the era and the interpretive challenges in attributing works correctly.

7. Questionable Attribution to Saadi

Finally, three lines critical of women, which were presented in the form of a Masnavi, had been attributed to Saadi. However, our investigation raised significant doubts about this attribution, suggesting that it might not accurately reflect Saadi's body of work or thematic concerns.

Discussion of Results & Conclusion

The anthology Rowzat al-Nazer and Nozhat al-Khater was a significant contribution to our literary history from the 8th century AH, particularly in its role in attributing poems to poets active before this period. However, it is important to acknowledge that some erroneous attributions existed within the anthology. This research examined several dubious attributions, yielding the following findings:

1. The attribution of a three-line poem to Saadi was definitively incorrect.
2. A ghazal attributed to Vatvat in this anthology appeared in the printed Diwan of Rashid, suggesting that this attribution was accurate. Conversely, the attribution of this ghazal to Saadi, as noted in the appendix of Saadi's ghazals in Foroughi's edition, was incorrect.
3. Several lines from a qasida had been attributed to Sanai and this attribution appeared plausible. However, Modarres Razavi, in his discussion of this qasida in Sanai's Diwan, suggested it might actually be by Abd al-Vasea Jabali.
4. Two quatrains had been attributed to Ez al-Din Mahmud Kashi; one attribution was correct while the other was not.
5. The attribution of a quatrain to Athir Akhsikati was accurate.
6. In a dispute between Rudaki and Kamal regarding a quatrain, it seemed more logical to attribute the work to Kamal.
7. Three lines, presented in the form of a Masnavi and critical of women, had been attributed to Saadi; however, this attribution was highly questionable.

متن‌شناسی ادب فارسی

سال شانزدهم، شماره چهارم (پیاپی ۶۴)، زمستان ۱۴۰۳، ص ۱۱۷-۱۳۲

تاریخ وصول: ۱۴۰۳/۴/۲۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۷/۱۴

مقاله پژوهشی

بررسی صحت و سقم چند انتساب از سفینه روضة الناظر و نزهة الخاطر

امین یعقوبی* (ماریف) ، دانش‌آموخته دکتری، زبان و ادبیات فارسی، ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران

amin.yaghubi1984@gmail.com

مهدی دهقان، کارشناس ارشد، زبان و ادبیات فارسی، ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

dehgan2024@gmail.com

چکیده

روضه‌الناظر و نزهة‌الخطیر سفینه‌ای است به‌جامانده از قرن هشتم، مشتمل بر اشعاری با زبان فارسی و عربی. این سفینه را عزالدین عبدالعزیز کاشی گردآوری کرده است. نسخه مد نظر ترقیمه ندارد و در ارتباط با تاریخ دقیق آن به حدس و گمان روی آورده‌اند. روضه‌الناظر و نزهة‌الخطیر از نظر معرفی و ارائه نمونه‌های شعری شاعران گمنام و شناخته‌شده، دارای ارزش و اهمیت ویژه‌ای است. تمامی اشعاری که در این سفینه آمده، از شاعران پیش از سده هشتم است. سفینه مد نظر از نظر تاریخی و معرفی شاعران و حل تنازع در انتساب شعر شاعران بسیار درخور است؛ با این حال نباید از این موضوع مهم نیز غافل بود که گاهی خطاهایی در انتساب اشعار شاعران، در آن رخ داده است. پژوهش پیش رو بر آن است تا با مطابقت نسخه‌های خطی و چاپی بتواند چند انتساب مشکوک این سفینه را بررسی و صحت و سقم آنها را مشخص کند. تقدم و تأخر تاریخی نسخه‌ها و متونی که بررسی و با متن روضه‌الناظر و نزهة‌الخطیر مقابله شده‌اند، در تأیید و رد این انتساب‌ها از اهمیت بالایی برخوردار است. در این جستار هشت مورد از انتساب‌های مشکوک سفینه مزبور بررسی شد که سه مورد با قطعیت تأیید و سه مورد رد شد. در دو مورد دیگر اگرچه با قاطعیت نمی‌شود نظر داد، اما می‌توان حدود منطقی انتساب‌ها را مشخص کرد.

واژه‌های کلیدی:

روضه‌الناظر و نزهة‌الخطیر، انتساب، بررسی، صحت، سقم

* مسؤول مکاتبات

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

10.22108/rpl.2024.142063.2368

۱. مقدمه

روضه‌الناظر و نزهة‌الخاطر از جمله سفینه‌های مهم و معتبر سده هشتم است. پیش از هرچیز باید به یک نکته مهم و ضروری اشاره کرد و آن این است که سه متن با عنوان نزدیک به هم وجود دارد: یکی روضه‌الناظر و نزهة‌الخاطر از عبدالعزیز کاشی، یعنی متن اصلی و استنادشده در این پژوهش. این نسخه در تملک کتابخانه دانشگاه استانبول است و مجموعه‌ای از اشعار عربی و فارسی است (نک: کاشی، بی‌تا، شماره ۷۶۶ ف). در ارتباط با این متن در فنخا چنین آمده است: «کتابی بزرگ است که عبدالعزیز کاشی آن را در یک مجلد عظیم تدوین کرده و بر سه بخش منقسم داشته است: ۱. مدایح و حکم و آداب، در دو باب: نخستین دارای پنجاه فصل، دومی دارای پانزده فصل؛ ۲. حکایت‌های گوناگون در بیست و دو باب از آنها در چند فصل؛ ۳. موضوعات پراکنده، در هشت باب و در کتاب خود اشعار فارسی و عربی آورده است» (درایتی، ۱۳۹۰، ج. ۲۴۱/۱۷). ظاهراً درایتی در توضیح‌حاشی در ارتباط با باب‌های این متن دچار اشتباه شده است. در متن مزبور با آدرس ذکرشده، فصل‌بندی و باب‌ها به گونه‌ای دیگر است. ضمن اینکه درایتی برای روضه‌الناظر تاریخ کتابت ۷۹۲ زده است؛ باین حال نسخه فاقد تاریخ کتابت و کاتب است. سیدعلی میرافضلی در این ارتباط می‌گوید: «تاریخ این کتاب معلوم نیست، اما باتوجه به اینکه ابوالمجد تبریزی در سال ۷۲۳ هجری هنگام کتابت رساله قلمیه که یکی دیگر از آثار مؤلف است، از او با جمله دعایی یاد می‌کند می‌توان احتمال داد گردآوری روضه‌الناظر در ربع اول یا حداکثر ربع دوم سده هشتم صورت گرفته است» (میرافضلی، ۱۳۸۲، ص. ۹۷). دیگر متنی با همین نام و اختلافی اندک با عنوان روضه‌الناظر، نزهة‌الخاطر. این متن دومی جدای از جنگ شعر عبدالعزیز کاشی است. نسخه متن در کتابخانه ایاصوفیه به شماره ۴۰۲۰ نگهداری می‌شود. این متن مشتمل بر حکایاتی است در پانزده باب که در اثنای این حکایات، اشعاری ذکر می‌شود. (نک: مؤلف نامعلوم، ۸۸۱ ق، شماره ۴۰۲۰). البته درایتی (۱۳۹۰، ج. ۲۴۲/۱۷) در فنخا این متن را نیز به عبدالعزیز کاشی نسبت داده است. سه‌دیگر متنی با نام روضه‌الناظر و نزهة‌الخاطر از مؤلفی نامعلوم (بی‌تا) که گویا خلاصه‌ای از متن اصلی کاشی است، به شماره ۴۰۱۹ در کتابخانه ایاصوفیه نگهداری می‌شود. در این نسخه خلاصه‌ای از اشعار نسخه استانبول بدون نام شاعر آمده است. درایتی (۱۳۹۰، ج. ۲۴۲/۱۷) در فهرستگان نسخه‌های خطی ایران، از این نسخه به عنوان منتخب نسخه استانبول یاد می‌کند و آن را از عبدالعزیز کاشی می‌داند؛ این در حالی است که در اصل این نسخه، خبری از نام مؤلف نیست. در پایان این بحث به این نکته مهم هم اشاره می‌شود که در کتابخانه مرکزی تبریز نسخه‌ای با عنوان جنگ اشعار به شماره ۳۰۴۷ وجود دارد که نگارندگان این جستار با بررسی آن معتقدند که درست همان متن روضه‌الناظر و نزهة‌الخاطر است (نک: مؤلف نامعلوم، بی‌تا، شماره ۳۰۴۷). از آنجایی که در صفحات آغازین و پایانی نسخه مذکور افتادگی وجود دارد، نام اثر، مؤلف، کاتب و تاریخ کتابت آن معلوم نیست. دیگر اینکه رسم الخط دو نسخه به یک شکل است و به احتمال قوی کاتب هر دو نسخه یک نفر بوده است.

۲. پیشینه پژوهش

در ارتباط با متن روضه‌الناظر و نزهة‌الخاطر چند مقاله در دست است؛ نخست: مقاله‌ای با عنوان «باغ نظر و رامش دل (معرفی سفینه‌ای بی‌مانند از قرن هفتم)» از مهدی نوریان، غلامحسین شریفی، مرتضی رشیدی آشجودی. در این مقاله سفینه حاضر و شاعران ناشناخته معرفی و تعدادی از اشعار عربی متن بررسی شده است (نک: نوریان،

شریفی و رشیدی آشجودی، ۱۳۸۶، ص. ۳۷-۶۲)؛ دو: مقاله‌ای با عنوان «عزالدین عبدالعزیز کاشی: شناسایی، کتابشناسی، نسخه‌جویی» از سیدمحمد عمادی حائری که در آن نسخ و آثار کاشی را بررسی کرده است (نک: عمادی حائری، ۱۳۸۴، ص. ۳۸۱-۳۹۵)؛ سه: مقاله‌ای با عنوان «نقد و بررسی جنگ نویافته از قرن هفتم هجری (جنگ کاشی)» (نک: صفرعلیزاده، ۱۳۹۹، ص. ۱۸۱-۲۰۶). در این مقاله جنگ نخجوانی (نسخه ۳۰۴۷ تبریز)، اشعار و مطابقت آن با جنگ روضة الناظر و نزهة الخاطر بررسی شده است. دیگر اینکه می‌توان به استفاده سیدعلی میرافضلی (۱۳۸۲) در تدوین کتاب رباعیات خیام در منابع کهن، میلاد عظیمی (۱۳۹۵، ص ۳۶۶-۴۱۹) در نگاشتن مقاله‌ای با عنوان «دو غزل از ناصر بجه شیرازی در دیوان حافظ شیرازی» و مهدی دهقان (۱۳۹۹) در «بررسی و نقد اصالت رباعیات منسوب به مهستی گنجوی و تعیین صورت نهایی آنها بر پایه منابع کهن» اشاره کرد.

۳. روش پژوهش

پژوهش پیش رو با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است؛ براین اساس، نسخه خطی سفینه روضة الناظر و نزهة الخاطر مبنای پژوهش واقع شد. همچنین در تأیید یا رد انتساب‌های مورد بررسی از نسخه‌های خطی و چاپی دیگر استفاده شده است.

۴. بیان مسئله

گردآوری دواوین شاعران به طور معمول براساس نسخ خطی که از آنان به‌جای مانده، صورت می‌گیرد. چه بسیارند شاعرانی که از آنان نسخه‌ای به‌جای نمانده و از دل همین سفینه‌ها و تذکره‌های شعری است که دیوان یا دیوانچه‌ای برای آنها تدوین می‌شود؛ بنابراین، یکی از فوائد سفینه‌ها و تذکره‌ها دستیابی به اشعار شاعران گمنام است. دیگر اینکه قدمت سفینه‌ها و اجماع آنهاست که بعضاً باعث حل مشکلاتی چون انتساب شعر شاعران می‌شود. در کنار این فایده‌ها، احتیاط و بررسی دقیق این انتساب‌ها ازجمله امور ضروری به نظر می‌رسد. انتساب‌های مغشوش و خطا همواره مشکلات فراوان برای تاریخ ادبیات ایجاد کرده است؛ تا جایی که خواننده متحیر می‌ماند که به کدام منبع استناد کند.

در متن روضة الناظر و نزهة الخاطر چند انتساب مشکوک به چشم می‌خورد؛ انتساب‌هایی که بعضاً تنها در این سفینه به چشم نگارندگان خورده است. در پژوهش پیش رو تلاش شده است تا با بررسی نسخه‌های خطی و چاپی، صحت و سقم آنها تحلیل شود.

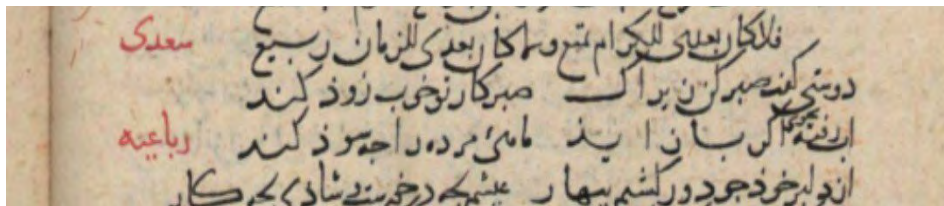
۵. بحث و بررسی

در بخش بررسی انتساب‌های سفینه روضة الناظر و نزهة الخاطر ابتدا انتساب‌های روضة الناظر ذکر می‌شود. پس از آن با بررسی و مقابله با دیگر متون، این انتساب‌ها مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرند. در این پژوهش تلاش شده است تا از نسخه‌هایی استفاده شود که در دسترس نگارندگان پژوهش بوده و حتی‌الامکان تقدم تاریخی داشته‌اند؛ نیز از کتاب‌ها، دیوان‌های چاپی و تذکره‌ها در تأیید و رد انتساب‌ها در این بخش استفاده شده است.

۵-۱. انتساب یک قطعه به سعدی

در برگ ۸۷ متن روضة‌الناظر و نزهة‌الخاطر، قطعه‌ای به نام سعدی آمده است. قطعه‌ای که در دیوان‌های شاعران دیگری نیز وجود دارد. این قطعه علاوه بر سعدی به شاعرانی چون سنایی، انوری و جمال‌الدین عبدالرزاق اصفهانی هم منسوب است که در ادامه بررسی می‌شود. قطعه مد نظر در روضة‌الناظر چنین است:

دوستی گفت صبر کن ایراک صبر کار تو خوب زود کند
آب رفته بجوی باز آید ماهی مرده را چه سود کند
(کاشی، بی‌تا، ص. ۸۷)

تصویر (۱): کاشی، روضة‌الناظر و نزهة‌الخاطر، نسخه دانشگاه استانبول به شماره ۷۶۶ف، ص ۸۷

پیش از هرچیز باید اذعان داشت که این قطعه نه تنها در انتساب خطاست که کامل و درست هم ذکر نشده است؛ اگرچه شکل درست و کامل آن در خلاصه‌ای که از روضة‌الناظر و نزهة‌الخاطر به دست است، بدون نام شاعر آمده است:

دوستی گفت صبر کن زیراک صبر کار تو خوب زود کند
آب رفته بجوی باز آید کارها به از آنکه بود کند
گفتم آب از بجوی باز آید ماهی مرده را چه سود کند!
(مؤلف نامعلوم، بی‌تا، ص. ۱۸).

این قطعه در دیوان چاپی انوری، با تصحیح و مقدمه سعید نفیسی به این شکل ثبت شده است:

دوستی گفت صبر کن ایراک صبر کار تو خوب و زود کند
آب رفته بجوی باز آید کار بهتر از آنکه بود کند
گفتم آب از بجوی باز آید ماهی مرده را چه سود کند!
(انوری، ۱۳۹۴، ص. ۵۷۲).

نفیسی در ارتباط با نسخه یا نسخه‌هایی که باعث ورود این شعر به دیوان انوری شده، چیزی نگفته است. قطعه مزبور در دیوان انوری (۱۳۴۰، ج. ۶۲۲/۲) به تصحیح مدرس رضوی نیز آمده است. در ارتباط با اینکه از کدام نسخه‌ها، قطعه مد نظر به دیوان انوری راه یافته، سخن گفته شده است. مدرس رضوی قطعه را از میان ۲۱ نسخه‌ای که استفاده شده است، تنها در دو نسخه دیده است که هر دو متعلق به قرن یازدهم هستند؛ یک: نسخه «متعلق به دانشمند ارجمند حضرت آقای سلطان‌القرائی است که لطفاً چند سالست باختیار اینجانب گذارده‌اند» (مدرس رضوی، ۱۳۴۰، ج. ۱۵۱/۲). بر مبنای سخن مدرس رضوی (مدرس رضوی، ۱۳۴۰، ج. ۱۵۱/۲)، تاریخ کتابت این نسخه سنه ۱۰۱۹ است؛ دو: «دیوان انوری کتابخانه آستان رضوی به خط نستعلیق ۱۹ سطری است. عدد اوراق آن ۳۸۲ ورق و واقف نیز مرحوم میرزا رضاخان نائینی (قاضی‌پور) است، شماره عمومی ۴۶۰۵» (مدرس رضوی، ۱۳۴۰، ج. ۱۵۰/۲). تاریخ کتابت این نسخه ۱۰۵۸ است (مدرس رضوی، ۱۳۴۰، ج. ۱۵۰/۲).

نگارندگان این پژوهش علاوه بر نسخه‌های مد نظر مدرس رضوی، برای یافتن منبع اصلی این انتساب نیز چند نسخه خطی دیگر را از دیوان انوری بررسی کرده‌اند. در راستای یافتن اصل منبع این آثار بررسی شد: نسخه‌های خطی دیوان انوری، دست‌نویس شماره ۹۷۹ کتابخانه دانشگاه استانبول (انوری ایبوردی، ۱۰۷۹ق)، دست‌نویس شماره ۲۶۰۷ کتابخانه اسعد افندی (انوری، ۱۲۲۱ق)، دست‌نویس شماره ۳۷۸۱ کتابخانه فاتح (انوری ایبوردی، بی‌تا)، دست‌نویس شماره ۳۷۸۳ کتابخانه فاتح (انوری ایبوردی، بی‌تا)، دست‌نویس شماره ۲۶ کتابخانه خدابخش هند (انوری ایبوردی، ۹۹۲ق) که در هیچ‌کدام از این نسخه‌ها خبری از قطعه مد نظر نبود.

این قطعه در دیوان سنایی غزنوی با اهتمام مدرس رضوی نیز آمده است:

دوستی گفت صبر کن ایراک	صبر کار تو خوب زود کند
آب رفته بجوی باز آید	کارها به از آنکه بود کند
گفتم ار آب بجوی باز آید	ماهی مرده را چه سود کند!

(سنایی غزنوی، ۱۳۸۵، ص. ۱۰۶۵-۱۰۶۶)

نگارندگان این جستار برای یافتن منبع اصلی این قطعه چند نسخه خطی از سنایی غزنوی را بررسی کرده‌اند؛ از جمله این نسخ می‌توان به این آثار اشاره کرد: دست‌نویس شماره ۲۲ کتابخانه خدابخش هند (سنایی غزنوی، بی‌تا)، کلیات سنایی غزنوی، دست‌نویس شماره ۲۶۲۷ کتابخانه بایزید ولی‌الدین (سنایی غزنوی، ۶۸۴ق) و دست‌نویس شماره ۴۶۷۲ کتابخانه آستان قدس رضوی (سنایی غزنوی، ۱۰۲۲ق). نسخه‌های مذکور تماماً بررسی و بازبینی شدند؛ باین حال در هیچ‌کدام از این نسخ خبری از قطعه مزبور نبود!

قطعه مد نظر در دیوان چاپی جمال‌الدین عبدالرزاق اصفهانی با تصحیح وحید دستجردی نیز آمده است:

دوستی گفت صبر کن زیراک	صبر کار تو خوب زود کند
آب رفته بجوی باز آرد	کارها به از آنچه بود کند
گفتم ار آب رفته باز آید	ماهی مرده را چه سود کند!

(اصفهانی، ۱۳۲۰، ص. ۴۰۷)

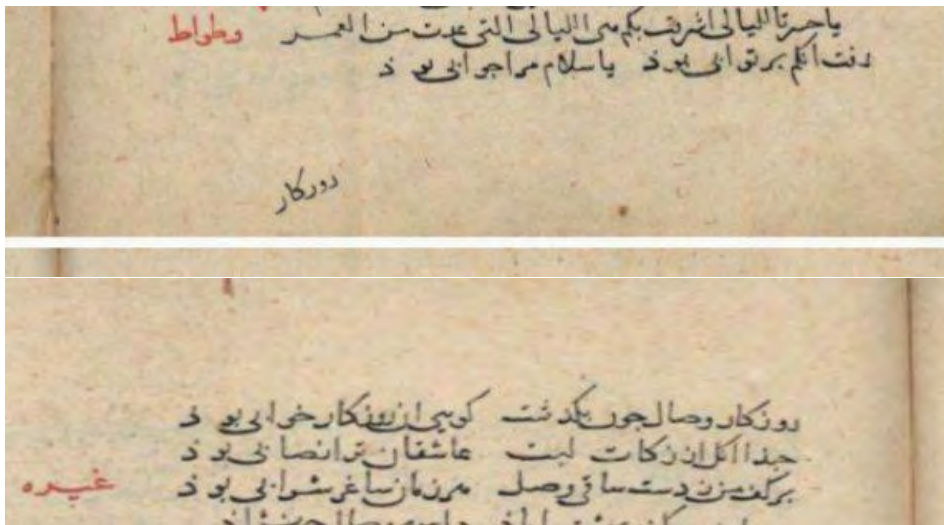
برای یافتن این قطعه علاوه بر منابع چاپی، دو نسخه خطی (کلیات سعدی، ۹۳۱ق؛ کلیات سعدی، بی‌تا) نیز بررسی شد که در هیچ‌کدام از آنها پیدا نشد. در ارتباط با انتساب این قطعه به سعدی، می‌توان با قاطعیت گفت که از او نیست و این انتسابی که در روضه‌الناظر و نزهة‌الخاطر آمده، اشتباه است؛ چه اینکه در هیچ نسخه چاپی و خطی از سعدی قطعه مد نظر نیامده است و تنها جایی که به سعدی منتسب دانسته، همین روضه‌الناظر و نزهة‌الخاطر است که آن هم به صورت ناقص آمده است. می‌شود احتمال داد که کاشی در این انتساب، دچار خطا شده و قرینه این مطلب، ناقص‌نوشتن آن در متن روضه‌الناظر است؛ اما در اینکه قطعه از کیست، باید احتیاط کرد. در نسخه‌هایی که از سنایی و انوری بررسی شد، این قطعه پیدا نشد. در دیوان چاپی انوری با تصحیح مدرس رضوی به دو نسخه اشاره شد که نشانی آنها بیشتر آمد. به نظر می‌رسد با توجه به اینکه در بیشتر نسخه‌های خطی انوری این قطعه نیامده است، انتسابش به انوری با تردید جدی روبه‌رو است. می‌ماند انتسابش به سنایی و جمال‌الدین عبدالرزاق. در دو دیوان چاپی سنایی و عبدالرزاق اصفهانی به نسخه‌هایی که قطعه در آن آمده اشاره نشده است. به هر روی برای یافتن صاحب قطعه شاید دسترسی بیشتر به نسخه‌های تصحیح‌شده دیوان جمال‌الدین و سنایی کارگشا باشد. تنها می‌توان با قطعیت انتساب روضه‌الناظر و نزهة‌الخاطر را رد و در انتساب به انوری تردید کرد.

۲-۵. انتساب غزلی به وطواط

در برگ ۱۲۲ نسخه روضة الناظر و نزهة الخاطر چند بیت از غزلی به نام رشیدالدین وطواط آمده است. غزلی که با جست‌وجو در بخش ملحقات غزلیات سعدی نیز به دست آمد. غزل مد نظر در روضة الناظر و نزهة الخاطر چنین است:

رفت آنکم بر تو آبی بود	یا سلام مرا جوابی بود
روزگار وصال چون بگذشت؟	گویي آن روزگار خوابی بود
حبذا آنک از زکات لب‌ت	عاشقان ترا نصابی بود
بر کف من ز دست ساقی وصل	هر زمان ساغر شرابی بود

(کاشی، بی‌تا، ص. ۱۲۲)

تصویر (۲): کاشی، روضة الناظر و نزهة الخاطر، نسخه دانشگاه استانبول به شماره ۷۶۶ف، ص ۱۲۲

این غزل با تعداد ابیات بیشتر و با تخلص سعدی در بخش غزلیات الحاقی آمده است. در پانویس دیوان چاپی سعدی با تصحیح محمدعلی فروغی به این نکته اشاره شده که این غزل در حاشیه یکی از نسخ خطی و به خطی غیر از متن آمده است (سعدی، ۱۳۸۲، ص. ۷۰۵). ابیات اضافی در غزلیات سعدی چنین است:

از سر ناز و سر خوبی	هر دمی با منت عتابی بود
وعده‌های خوشم همی دادی	گویي آن وعده‌ها سرابی بود
خسته‌ای مانده‌ام نمی‌پرسی	که مرا خسته خرابی بود
سعدیا چون زمان وصل گذشت؟	ای دریغا که چون سرابی بود

(سعدی، ۱۳۸۲، ص. ۷۰۵)

ابیات غزل مد نظر در دیوان رشیدالدین وطواط با تصحیح سعید نفیسی به شکل متفاوتی وجود دارد. در تصحیح این ابیات، دو بیت مشترک با ابیات سعدی آمده و یک بیت از نسخه روضة الناظر و نزهة الخاطر حذف شده است:

رفت آنکم بر تو آبی بود	یا سلام مرا جوابی بود
از سر ناز و از سر کشتی	هر نفس با منت عتابی بود
در کف من ز دست ساقی وصل	هر زمان ساغر شرابی بود

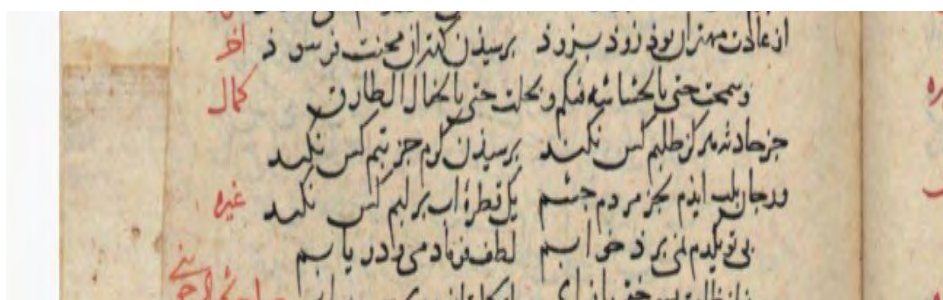
وعده‌های خوشم همی دادی آن همه وعده‌ها سرابی بود
روزگار وصال جمله گذشت گویی آن روزگار خوابی بود
(وطواط، ۱۳۳۹، ص. ۵۶۸)

به نظر می‌رسد باتوجه به انتساب این غزل به رشیدالدین و طواط در روضة الناظر و آمدن آن در دیوان اشعار رشید، انتساب درست همین است. دیگر اینکه فروغی در غزلیات سعدی آن را در بخش ملحقات آورده است و اشاره داشته که تنها در یکی از نسخ با خطی دیگر آمده است؛ ازاین‌روی می‌توان با قاطعیت بر آن بود که غزل مد نظر از سعدی نیست.

۳-۵. انتساب یک رباعی به کمال

در نسخه روضة الناظر و نزهة الخاطر یک رباعی که در تصحیح‌های نفیسی (رودکی، ۱۳۹۳، ص. ۱۱۹) و روشن‌پژوه (رودکی، ۱۳۸۳، ص. ۴۶) از رودکی به نام او آمده، به کمال منتسب شده است. رباعی در نسخه روضة الناظر چنین است:

جز حادثه هرگز طلبم کس نکند پرسیدن گرم، جز تبم کس نکند
ور جان به لب آیدم بجز مردم چشم یک قطره آب بر لبم کس نکند
(کاشی، بی‌تا، ص. ۱۷۸)

تصویر (۳): کاشی، روضة الناظر و نزهة الخاطر، نسخه دانشگاه استانبول به شماره ۷۶۶ف، ص ۱۷۸

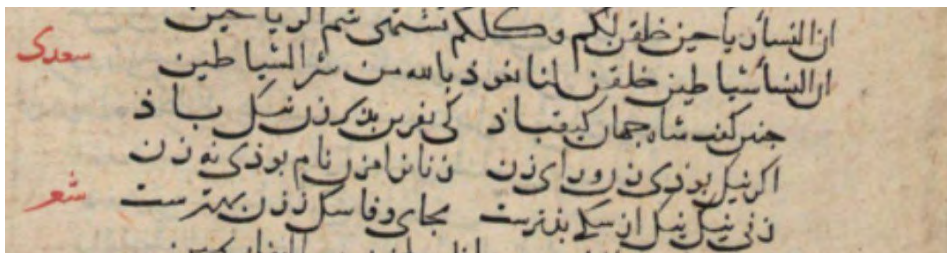
سعید نفیسی (۱۳۹۳، ص. ۶۲) در ارتباط با منابعی که این رباعی در آنها آمده است، به دو مورد اشاره می‌کند؛ نخست از ریاض‌الجنه، تألیف محمدحسن بن عبدالرسول حسینی زنوزی از دانشمندان قرن سیزدهم یاد می‌کند و منبع دوم این رباعی را آثار عبدالله رودکی، نشریات دولتی تاجیکستان می‌داند (نفیسی، ۱۳۹۳، ص. ۶۳). در تذکره صبح گلشن رباعی مد نظر به شاعری با نام نجم کرمانی نسبت داده شده است (نک: سلیم بهوپالی، ۱۳۹۰، ص. ۱۰۶۱). انتساب رباعی به نجم حسن کرمانی منتفی است؛ چه اینکه روضة الناظر و نزهة الخاطر چند سده پیش از صبح گلشن نوشته شده و طبیعی است که استناد به آن ارجحیت دارد؛ اما انتساب این رباعی از نظر زبانی و روانی کلام و منابعی که نفیسی در این انتساب برای رودکی آورده است، جای تردید جدی دارد؛ باوجوداینکه رباعی مد نظر در دیوان کمال نیامده است، اما می‌توان به روضة الناظر تأکید و اعتماد بیشتری داشت تا منابع رودکی.

۴-۵. انتساب چند بیت در قالب مثنوی به سعدی

چند بیت تلخ و گزنده در ارتباط با زنان در *روضه‌الناظر* و *نزهة‌الخاطر* به سعدی منتسب شده است. این ابیات به صورت پراکنده و بیت‌به‌بیت به کسانی دیگر هم نسبت داده شده‌اند. ابیات به طور متوالی در *روضه‌الناظر* و *نزهة‌الخاطر* به این شکل آمده است:

چنین گفت شاه جهان کعباد	که نفرین بد بر زن نیک باد
اگر نیک بودی زن و رای زن	زنان را مزن نام بودی نه زن
زنی نیک از سگی بدتر است	بجای وفا سگ ز زن بهتر است

(کاشی، بی تا، ص. ۱۱۰).

تصویر (۴): کاشی، *روضه‌الناظر* و *نزهة‌الخاطر*، نسخه دانشگاه استانبول به شماره ۷۶۶ف، ص ۱۱۰

با جست‌وجو در کلیات سعدی، بوستان و گلستان (کتاب‌های چاپی) به این ابیات نرسیدیم. در تمامی تصحیح‌هایی که از سعدی صورت گرفته است، حتی در بخش ملحقات اثری از این ابیات نیست. در دو نسخه خطی کلیات سعدی (کلیات سعدی، ۹۳۱ق؛ کلیات سعدی، بی تا) نیز نشانی از این ابیات پیدا نشد؛ برای این ابیات جست‌وجوی بیشتری صورت گرفته است و در دو متن به صورت پراکنده بیت‌هایی از آن به دست آمده؛ نخست: در متن *برزنامه عطاءبن یعقوب* (۱۳۸۲، ص. ۱۳۱) بیت اول آن آمده است. باتوجه به اینکه متن *برزنامه* به قبل از سعدی برمی‌گردد، این انتساب قابل اعتنا است؛ دوم: در یکی از مثنوی‌های عمادالدین نسیمی، شاعر اواخر سده هشتم و اوایل نهم، نیز بیت اول و دوم با تغییراتی جزئی و البته با اختلاف در نظم ابیات چنین آمده است:

چنین نقل کردند از کعباد	که روح و روانش ز حق شاد باد
ثنا باد و تحسین بر آن شیرمرد	که نفرین بد بر زن نیک کرد
دگر گفته است آن شه بختیار	خردمند و روشنند و تاجدار
که گر زن نکو بودی و رایزن	زنان را مزن نام بودی نه زن

(نسیمی، ۱۳۷۲، ص. ۳۲۹)

انتساب این ابیات حتی با این تغییرات به عمادالدین نسیمی منتفی است. تأخر تاریخی عمادالدین به *روضه‌الناظر* و *برزنامه* این انتساب را به طور قطع رد می‌کند. می‌ماند انتسابش به سعدی و عطاءبن یعقوب که اگر بشود به نسخه‌های *برزنامه* اعتماد کرد، در انتسابش به سعدی هم تردید جدی واقع می‌شود.

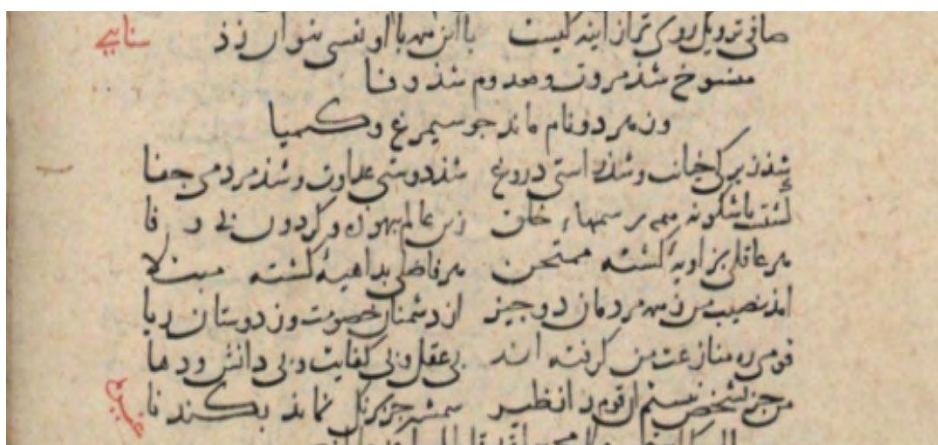
۵-۵. انتساب چند بیت از قصیده‌ای بلند به سنایی

در برگ ۱۹۹ نسخه *روضه‌الناظر* و *نزهة‌الخاطر* چند بیت از قصیده‌ای بلند آمده که مورد تنازع سنایی و عبدالواسع

جبلی است. ابیات قصیده به این گونه آمده است:

منسوخ شد مروت و معدوم شد وفا	وز هردو نام ماند چو سیمرغ و کیمیا
شد زیرکی خیانت و شد راستی دروغ	شد دوستی عداوت و شد مردمی جفا
گشت باشگونه همه رسمهای خلق	زین عالم بیهوده و گردون بی وفا
هر عاقلی به زاویه‌ای گشته ممتحن	هر فاضلی بدایه‌ای گشته مبتلا
آمد نصیب من ز مهر مردمان دو چیز	از دشمنان خصومت و ز دوستان ریا
قومی ره منازعت من گرفته‌اند	بی عقل و بی کفایت و بی دانش و دها
من جز بشخص نیستم آن قوم را نظیر	شمشیر جز به رنگ نماند به گندنا

(کاشی، بی تا، ص. ۱۹۹)

تصویر (۵): کاشی، روضة الناظر و نزهة الخاطر، نسخه دانشگاه استانبول به شماره ۷۶۶ف، ص ۱۹۹

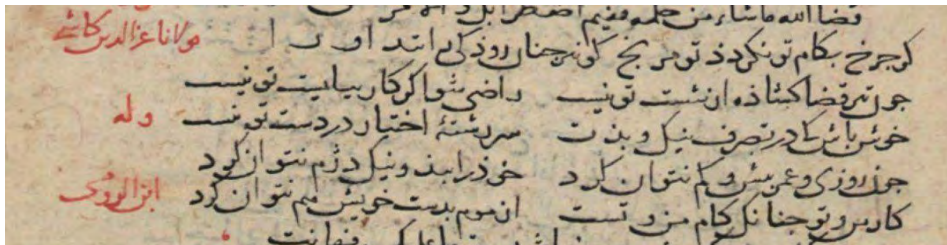
در آغاز فصل سی و سوم *نزهة العقول فی لطایف الفصول* عوفی (۱۳۹۰، ص. ۲۱۲) نیز بیت مطلع همین قصیده بدون ذکر نام آمده است. علاوه بر انتسابی که *روضه الناظر و نزهة الخاطر* در ارتباط با این ابیات به سنایی داشته، در دیوان چاپی سنایی نیز با اما و اگرهایی آمده است. مدرس رضوی با تردید در انتساب آن به سنایی غزنوی می‌نگرد و بر آن است که: «این قصیده بعدالواسع جبلی که از معاصرین سنایی است، نیز نسبت داده شده و در همه نسخه‌های دیوان او که به نظر نگارنده رسیده، موجود است و با نبودن در بیشتر از نسخه‌های دیوان سنایی، سبک و اسلوب قصیده هم دلیل است که از آن سنایی نیست..» (سنایی غزنوی، ۱۳۸۵، ص. ۴۸). تردید مدرس رضوی با توجه به اینکه قصیده مذکور در همه نسخه‌های عبدالواسع وجود دارد، به حق است، اما انتساب آن در *روضه الناظر و نزهة الخاطر* به سنایی و آمدن تکبیتی از این قصیده در *نزهة العقول* که اشعار بیشتری از سنایی آورده است و از عبدالواسع جبلی شعری در میان نیست، می‌تواند تردیدهای جدی‌تری در انتسابش به عبدالواسع نیز ایجاد کند.

۵-۶. انتساب دو رباعی به عزالدین محمود کاشی

از عزالدین محمود کاشی در چند موضع از نسخه *روضه الناظر و نزهة الخاطر* ابیاتی آورده شده است. در برگ ۷۸

متن روضة‌الناظر یک رباعی به نام مولانا عزالدین کاشی ذکر و در ادامه با عبارت «وله» رباعی زیر هم به او منتسب شده است:

چون روزی و عمر بیش و کم نتوان کرد خود را به غم و غصه دژم نتوان کرد
کار من و تو چنان که رای من و توست از موم به دست خویش هم نتوان کرد
(کاشی، بی‌تا، ص. ۷۸)

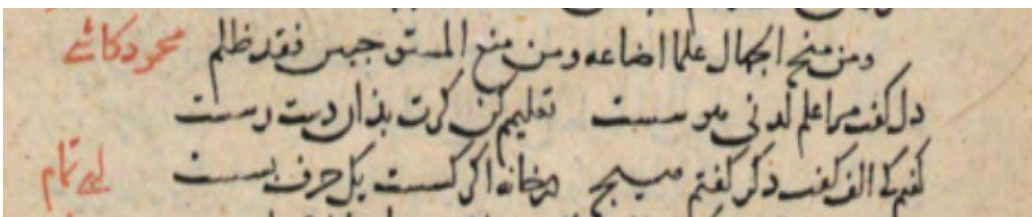

تصویر (۶): کاشی، روضة‌الناظر و نزهة‌الخاطر، نسخه دانشگاه استانبول به شماره ۷۶۶ف، ص ۷۸

اما این رباعی در منابع متقدم از جمله نزهة‌المجالس شروانی (۱۳۷۵، ص. ۶۷۲) و مونس‌الاحرار فی دقایق‌الشعار جاجرمی (۱۳۵۰، ج. ۱/۱۱۴۴) به نام خیام آمده است. علاوه بر اصل تقدم تاریخی که انتساب رباعی به خیام را صحیح‌تر می‌نماید، می‌توان به سال وفات عزالدین کاشی که آن را ۷۳۵ نوشته‌اند (نک: همایی، ۱۳۹۴، ص. ۱۳) و تاریخ تدوین نزهة‌المجالس که اواسط سده هفتم است (نک: ریاحی، ۱۳۷۵، ص. ۶۳) استناد کرد؛ براین اساس، به ظن قوی می‌توان گفت که تدوین نزهة‌المجالس در زمان طفولیت کاشی و شاید حتی پیش از تولد او صورت گرفته است؛ بنابراین، انتساب این رباعی به کاشی تقریباً ناممکن است.

همچنین در برگ ۲۲۶ یک رباعی دیگر به نام محمود کاشی آمده است. رباعی این است:

دل گفت مرا علم لدنی هوسست تعلیم کن گرت بدان دسترسست
گفتم که الف، گفت دگر، گفتم هیچ در خانه اگر کسست یک حرف بسست
(کاشی، بی‌تا، ص. ۲۲۶)

تصویر (۷): کاشی، روضة‌الناظر و نزهة‌الخاطر، نسخه دانشگاه استانبول به شماره ۷۶۶ف، ص ۲۲۶

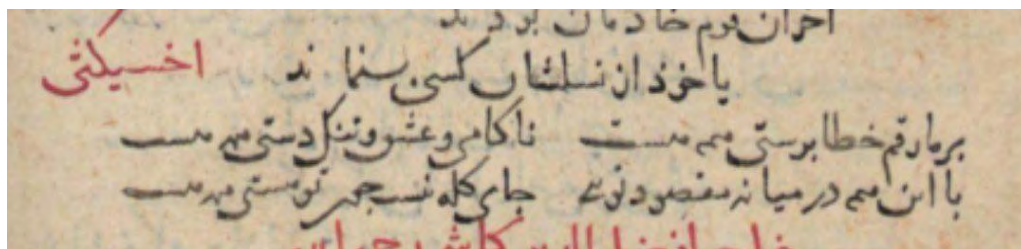
این رباعی در نسخه خطی مجموعه فلسفی مراغه با خطی غیر از خط اصلی نسخه که ظاهراً بعداً به متن افزوده شده، به نام محمود [کاشی] مترجم عوارف آمده است (نک: پورجوادی، ۱۳۸۰، ص. ۱۲۰). اگرچه رباعی مزبور بعدها وارد مجموعه رباعیات خیام شده و در نسخه بادلیان (۸۶۵ق، ص. ۹) به نام او آمده است، اما با استناد به دو منبع مجموعه فلسفی مراغه و روضة‌الناظر و نزهة‌الخاطر می‌توان با قاطعیت انتساب آن را به خیام مردود دانست. دیگر اینکه تذکره ریاض‌العارفین هدایت (۱۳۴۴، ص. ۳۷۰) بر نقل روضة‌الناظر و نزهة‌الخاطر

صحه می‌گذارد.

۵-۷. انتساب یک رباعی به اثیرالدین اخسیکتی

در برگ ۳۵۶ نسخه روضه‌الناظر و نزهة‌الخاطر یک رباعی به اثیر اخسیکتی منتسب شده است. رباعی این است:

بر ما رقم خطپرستی همه هست ناکامی و عشق و تنگ‌دستی همه هست
با این همه در میانه مقصود تویی جای گله نیست، چون تو هستی همه هست
(کاشی، بی‌تا، ص. ۳۵۶)

تصویر (۸): کاشی، روضه‌الناظر و نزهة‌الخاطر، نسخه دانشگاه استانبول به شماره ۷۶۶ف، ص ۳۵۶

این رباعی در بخش رباعیات مولانا جلال‌الدین بلخی با اختلافاتی اندک آمده و به او منتسب شده است:

بر ما رقم خطپرستی همه هست ناکامی و عشق و شور و مستی همه هست
ای دوست چه از میانه مقصود تویی جای گله نیست، چون تو هستی همه هست
(مولوی، ۱۳۸۴، ص. ۱۳۳۲)

انتساب این رباعی به مولانا خطاست؛ چه اینکه مصراع چهارم رباعی مزبور، در متن نفثة‌المصدر زیدری نسوی (۱۳۹۶، ص. ۷) آمده است و از آنجایی که از نظر تاریخی مولانا پس از نویسنده نفثة‌المصدر زندگی می‌کرده، این انتساب نادرست است. دیگر اینکه در نسخه روضه‌الناظر و نزهة‌الخاطر در هیچ موضعی از مولانا شعری به میان نیامده است. با توجه به اینکه رباعی مد نظر در دیوان اثیر ذکر شده است، بنابراین در تنازعی که میان این دو شاعر بر سر این رباعی وجود دارد، انتساب روضه‌الناظر و نزهة‌الخاطر درست و منطقی به نظر می‌رسد.

۶. نتیجه‌گیری

سفینه روضه‌الناظر و نزهة‌الخاطر از سفینه‌های ارزشمند سده هشتم هجری است که در راستای انتساب اشعار شاعران پیش از سده هشتم کمک فراوانی به تاریخ ادبیات ما می‌کند. البته نمی‌شود از چند انتساب خطای این سفینه هم گذشت. در این پژوهش چند انتساب مشکوک بررسی شد که نتیجه آن به این شرح است: ۱. در انتساب قطعه‌ای سه بیتی با مطلع دوستی گفت صبر کن زیراک/ صبر کار تو خوب و زود کند، با قاطعیت می‌توان گفت که انتسابش به سعدی به غلط رخ داده است؛ ۲. در بخشی از این سفینه غزلی با مطلع رفت آنکم بر تو آبی بود/ یا سلام مرا جوابی بود، به وطواط انتساب داده شده، که با توجه به اینکه در دیوان چاپی رشید آمده است، انتسابش درست به نظر می‌رسد. ضمن اینکه انتساب این غزل به سعدی که در بخش ملحقات غزلیات سعدی

چاپ فروغی آمده، اشتباه است؛ ۳. چند بیت از قصیده‌ای با مطلع منسوخ شد مروت و معدوم شد وفا/ وز هر دو نام ماند چو سیمرخ و کیمیا، به نام سنایی آمده است. به نظر می‌رسد انتساب این قصیده به سنایی قابل اعتنا است. اگرچه مدرس رضوی ضمن ذکر این قصیده در دیوان سنایی بر آن است که از عبدالواسع جبلی است؛ ۴. دو رباعی به نام عزالدین محمود کاشی منتسب شده که انتساب یکی از آنان درست و یکی نادرست است؛ ۵. یک رباعی با نام اثیر اخسیکتی آمده که انتسابی درست است؛ ۶. در تنازعی که بین رودکی و کمال در ارتباط با یک رباعی وجود دارد، انتساب رباعی به کمال منطقی‌تر است؛ ۷. سه بیت در قالب مثنوی در ذم زنان به سعدی منتسب شده است. در انتساب این سه بیت به سعدی تردید جدی است.

منابع

- اصفهانی، جمال‌الدین محمدبن عبدالرزاق (۱۳۲۰). *دیوان کامل استاد جمال‌الدین محمدبن عبدالرزاق اصفهانی* (با تصحیح و حواشی حسن وحید دستگردی). چاپخانه ارمغان.
- انوری ابیوردی، محمدبن محمد (۱۳۹۴). *دیوان انوری* (با مقدمه سعید نفیسی و با اهتمام پرویز بابایی). انتشارات نگاه.
- انوری، محمدبن محمد (۱۳۴۰). *دیوان انوری* (ج. ۲؛ محمدتقی مدرس رضوی، مصحح و زیر نظر احسان یارشاطر). بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- انوری ابیوردی، محمدبن محمد (۱۲۲۱ق). *دیوان انوری ابیوردی*. دست‌نویس شماره ۲۶۰۷ کتابخانه اسعد افندی، بی‌کا، ۲۷۲ گ، ۱۹ س. [نسخه خطی].
- انوری ابیوردی، محمدبن محمد (۱۰۷۹ق). *دیوان انوری ابیوردی*. دست‌نویس شماره fy9، کتابخانه دانشگاه استانبول، کاتب ابن محمد عبدالرحیم بهبهانی، ۲۴۶ گ، ۲۲ س. [نسخه خطی].
- انوری ابیوردی، محمدبن محمد (بی‌تا). *دیوان انوری ابیوردی*. دست‌نویس شماره ۳۷۸۱، کتابخانه فاتح، ۲۳۱ گ، ۱۵ س. [نسخه خطی].
- انوری ابیوردی، محمدبن محمد (بی‌تا). *دیوان انوری ابیوردی*. دست‌نویس شماره ۳۷۸۳، کتابخانه فاتح، ۱۹۱ گ، ۱۹ س. [نسخه خطی].
- انوری ابیوردی، محمدبن محمد (۹۹۲ق). *دیوان انوری ابیوردی*. دست‌نویس شماره ۲۶، کتابخانه خدابخش هند، ۲۵۲ گ، ۱۹ س. [نسخه خطی].
- پورجوادی، نصرالله (۱۳۸۰). *مجموعه فلسفی مراغه* (مشمول بر آثاری از ابوحامد غزالی، عین‌القضات همدانی، عمرین سهلان ساوی، مجدالدین جیلی، ابن سینا، فارابی و دیگران). مرکز نشر دانشگاهی.
- جاجرمی، محمد بن بدر (۱۳۵۰). *مونس الاحرار فی دقائق الاشعار* (ج. ۲؛ با مقدمه علامه محمد قزوینی، به اهتمام میرصالح طیبی). چاپخانه فردوسی.
- خیام، عمر (۸۶۵ق). *رباعیات خیام*. دست‌نویس شماره ms.Quseley140T کتابخانه بادلیان آکسفورد، کاتب شیخ محمود پیربوداقی، کتابت ۸۶۵هـ.ق، دارالملک شیراز. [نسخه خطی].

درایتی، مصطفی (۱۳۹۰). فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا) (ج. ۱۷). سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. دهقان، مهدی (۱۳۹۹). بررسی و نقد اصالت رباعیات منسوب به مهستی گنجوی و تعیین صورت نهایی آنها بر پایه منابع کهن [پایان نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده]. دانشگاه تبریز.

رودکی، جعفر بن محمد (۱۳۹۳). دیوان رودکی سمرقندی. (براساس نسخه سعید نفیسی، ی. براگینسکی). انتشارات نگاه.

رودکی، جعفر بن محمد (۱۳۸۳). دیوان اشعار (منوچهر دانش‌پژوه، مصحح). انتشارات توس.

شروانی، جمال‌الدین خلیل (۱۳۷۵). نزهة‌المجالس (محمد امین ریاحی، مصحح). انتشارات علمی.

زیدری نسوی، شهاب‌الدین محمد (۱۳۹۶). نفثة‌المصدر (تصحیح و توضیح امیرحسین یزدگردی). انتشارات توس.

سعدی، مصلح‌بن عبدالله (۱۳۸۲). غزلیات سعدی (از روی نسخه محمدعلی فروغی). انتشارات ققنوس.

سعدی، مصلح‌بن عبدالله (۹۳۱ق). کلیات سعدی. کتابخانه اسعد افندی، بی‌کا، به شماره ۲۸۷۴. [نسخه خطی].

سعدی، مصلح‌بن عبدالله (بی‌تا). کلیات سعدی. کتابخانه فاتح، بی‌کا، به شماره ۴۰۹۱. [نسخه خطی].

سنایی غزنوی، ابوالمجد مجدود بن آدم (۱۳۸۵). دیوان سنایی غزنوی (به سعی و اهتمام محمدتقی مدرس رضوی). انتشارات سنایی.

سنایی غزنوی، ابوالمجد مجدود بن آدم (بی‌تا). دیوان سنایی غزنوی. دست‌نویس شماره ۲۲ کتابخانه خدابخش هند، ۹۶ گ، ۱۷ س. [نسخه خطی].

سنایی غزنوی، ابوالمجد مجدود بن آدم (۶۸۴ق). کلیات سنایی غزنوی. دست‌نویس شماره ۲۶۲۷ کتابخانه بایزید ولی‌الدین، ۲۹۲ گ، ۲۵ س. [نسخه خطی].

سنایی غزنوی، ابوالمجد مجدود بن آدم (۱۰۲۲ق). دیوان سنایی غزنوی. دست‌نویس شماره ۴۶۷۲ کتابخانه آستان قدس رضوی، ۱۸۷ گ، مختلف‌السطر. [نسخه خطی].

صفرعلیزاده، مجتبی (۱۳۹۹). نقد و بررسی جنگ نویافته از قرن هفتم هجری قمری (جنگ کاشی). فصلنامه بهارستان سخن، ۱۷ (۴۹)، ۲۰۶-۱۸۱. https://journals.iaui.ir/article_688934.html

کاشی، عبدالعزیز (بی‌تا). روضه‌الناظر و نزهة‌الخاطر. نسخه شماره ۷۶۶ ف، دانشگاه استانبول. [نسخه خطی].

عزالدین کاشانی، محمود بن علی (۱۳۹۴). مصباح‌الهدایة و مفتاح‌الكفایة (جلال‌الدین همایی، مصحح). انتشارات سخن.

عطاء بن یعقوب، خواجه عمید (۱۳۸۲). برزنامه (به اهتمام سید محمد دبیرسیاقی). انتشارات دانشگاه تهران.

عظیمی، میلاد (۱۳۹۵). آویزه‌ها (۳۳) دو غزل از ناصر بجه شیرازی در دیوان حافظ شیرازی. بخارا، (۱۱۱)، ۳۶۶-۴۱۹.

عمادی حائری، سید محمد (۱۳۸۴). عزالدین عبدالعزیز کاشی: شناسایی، کتابشناسی، نسخه‌جویی. نشریه نسخه‌پژوهی، (۲)، ۳۹۶-۳۸۱. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/309284>

عوفی، محمد بن محمد (۱۳۹۰). *نزهة العقول فی لطایف الفصول* (ایرج افشار، مصحح و با یاری جواد بشری). انتشارات بنیاد موقوفات محمود افشار.

مؤلف نامعلوم (بی‌تا). *روضه‌الناظر و نزهة‌الخاطر*. دست‌نویس به شماره ۴۰۱۹، کتابخانه ایاصوفیه. [نسخه خطی].
مؤلف نامعلوم (۸۸۱ق). *روضه‌الناظر، نزهة‌الخاطر*. دست‌نویس به شماره ۴۰۲۰، کتابخانه ایاصوفیه. [نسخه خطی].

مؤلف نامعلوم (بی‌تا). *جنگ اشعار*. دست‌نویس شماره ۳۰۴۷، کتابخانه دانشگاه تبریز. [نسخه خطی].
مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد (۱۳۸۴). *کلیات دیوان شمس تبریزی* (براساس نسخه تصحیح‌شده فروزانفر). انتشارات شقایق.

میرافضلی، سیدعلی (۱۳۸۲). *رباعیات خیام در منابع کهن*. چاپ اول. مرکز نشر دانشگاهی.
وطواط، رشیدالدین (۱۳۳۹). *دیوان رشیدالدین وطواط* (تصحیح و مقدمه سعید نفیسی). کتابخانه بارانی.
نسیمی، عمادالدین (۱۳۷۲). *زندگی و اشعار عمادالدین نسیمی* (به کوشش یدالله جلالی پندری). انتشارات نی.
سلیم بهوپالی، سیدعلی حسن خان (۱۳۹۰). *تذکره صبح گلشن* (ج. ۲؛ تصحیح، تعلیق، توضیح، اضافات فرهنگنامه مجتبی برزآبادی فراهانی). انتشارات اوستا فراهانی.
نوریان، مهدی، شریفی، غلامحسین و رشیدی آشجودی، مرتضی (۱۳۸۶). *باغ نظر و رامش دل* (معرفی سفینه‌ای بی‌مانند از قرن هفتم). پژوهش‌های ادب عرفانی، ۱ (۳)، ۳۳-۶۲.

https://journals.ui.ac.ir/article_16266.html

هدایت، رضاقلی‌خان (۱۳۴۴). *تذکره ریاض‌العارفین* (به کوشش مهرعلی گرگانی). انتشارات کتابفروشی محمودی.

References

- Anvari Abivardi, M. (n.d). *Divan Anvari Abivardi*, manuscript number 3781, Fateh Library, 231 G, 15S. [Manuscript]. [In Persian].
- Anvari Abivardi, M. (1668). *Divan Anvari Abivardi*, manuscript number fy9, Istanbul University Library, scribe Ibn Muhammad Abd ul Rahim Behbahani, 246 G, 22 S. [Manuscript]. [In Persian].
- Anvari Abivardi, M. (1806). *Divan Anvari Abivardi*, Manuscript No. 2607 of Asad Effendi Library, no scribe, 272 G, 19 S. [Manuscript]. [In Persian].
- Anvari Abivardi, M. (2014). *Divan Anvari* (2nd ed.). (with an introduction by S. Nafisi and with the efforts of P. Babaei). Negah Publications. [In Persian].
- Anvari Abivardi, M. (1584). *Divan Anvari Abivardi*, manuscript number 26, Khudabakhsh India Library, 252 G, 19 S. [Manuscript]. [In Persian].
- Anvari Abivardi, M. (n.d). *Divan Anvari Abivardi*, manuscript number 3783, Fateh Library, 191 G, 19 S. [Manuscript]. [In Persian].
- Anvari, M. (1961). *Diwan Anvari* (vol. 2). (M. T. Modaresrazavi, under the supervision of E. Yarshater). Book translation and publishing company. [In Persian].
- Ata Ibn Yaqoub, K. A. (2003). *Borzonameh* (by S. M. Dabirsiaghi). Tehran University Press. [In Persian].
- Aufi, M. M. (2010). *Nozhat al-Aqool fi Lataif al-Fusul* (I. fshar, Ed., with the help of J. Bashari). M. Afshar Endowment Foundation Publications. [In Persian].
- Azimi, M. (2015). Avizehha (33) two sonnets by Nasser Bajeh Shirazi in *Divan Hafez Shirazi. Bukhara*, (111), 366-419. [In Persian].

- Dehghan, M. (2019). *Reviewing and criticizing the authenticity of quatrains attributed to Mahseti Ganjavi and determining their final form based on ancient sources* [Unpublished master's thesis], University of Tabriz. [In Persian].
- Derayati, M. (2011). *Catalogers of Iranian Manuscripts (Fankha)* (Vol. 17). Organization of Documents and National Library of Iran. [In Persian].
- Emadi Haeri, S. M. (2005). Ezzeddin Abdulaziz Kashi: identification, bibliography, copy search. *Journal of Research in Manuscripts*, (2), 381-396. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/309284/> [In Persian].
- Ezzeddin Kashani, M, A. (2014). *Misbah al-Hedayat and Miftah al-Kefaiyat* (revised by J. Homai). Sokhan publications. [In Persian].
- Hedayat, R. (1965). *Tazkereh Riyaz al-Arifin* (by M. Gorgani). Mahmoudi bookstore publications. [In Persian].
- Isfahani, J. M. (1941). *Complete Diwan of Jamaluddin Mohammad bin Abdul Razzaq Esfahani* (with corrections and margins by H. Vahid Dastgardi). Armaghan Printing House. [In Persian].
- Jajarmi, M. B. (1971). *Muns-ul-Ahrar fi Daqayq-ul-Ashar* (Vol. 2). (with an introduction by Allameh M. Qazvini, under the care of M. Tayibi). Ferdowsi Press. [In Persian].
- Kashi, A. (n.d). *Rowzat al-Nazer and Nozhat al-Khater*, version number 766f, Istanbul University. [Manuscript]. [In Persian].
- Khayyam, O. (1460). *Khayyam's quatrains*. manuscript number ms. Quseley 140T, Badalian Library, Oxford, scribe Sheikh Mahmoud Pirbodaghi, writing 865, Dar al-Mulk, Shiraz. [Manuscript]. [In Persian].
- Mirafazli, S. A. (2012). *Khayyam's quatrains in ancient sources*. University Publishing Center. [In Persian].
- Molavi, J. M. (2005). *Generalities of Diwan Shams Tabrizi* (based on the corrected version of Forozanfar). Shagaieg Publications. [In Persian].
- Nasimi, E. (1993). *The life and poems of Emaduddin Nasimi* (by Y. Jallali Pendari). Nei Publications. [In Persian].
- Noorian, M., Sharifi, G., & Rashidi Ashjardi, M. (2016). Bagh Nazar and Ramesh Del (an introduction to a unique ship from the 7th century). *Gohar Goya*, 1(3), 33-62. https://journals.ui.ac.ir/article_16266.html [In Persian].
- Porjavadi, N. (2010). *Maragheh Philosophical Collection* (Including works by Abu Hamid Ghazali, Ain ol-Qozzat Hamdani, Omar Ibn Sahlan Sawi, Majad al-Din Jili, Ibn Sina, Farabi and others). University Publishing Center. [In Persian].
- Rudaki, J. M. (2004). *The Book of Poems* (M. Daneshpajoh, ed.). (2nd ed.). Tous Publications. [In Persian].
- Rudaki, J. M. (2013). *Diwan Rudaki Samarkandi* (based on the version of S. Nafisi, Y. Braginsky). Negh Publications. [In Persian].
- Saadi, M. A. (2003). *Ghazliat of Saadi* (based on the version of M. A. Foroughi). Qoqnoos Publications. [In Persian].
- Saadi, M. A. (1524). *Saadi Generalities*. Asad Effendi Library, no scribe, No. 2874. [Manuscript]. [In Persian].
- Saadi, M. A. (n.d). *Saadi Generalities*, Fateh Library, no scribe, No. 4091. [Manuscript]. [In Persian].
- Safar Alizadeh, M. (2019). Criticism and analysis of the anthology of newly found from the 7th century of the lunar calendar (Kashi anthology). *Baharestan Sokhan Quarterly*, 17(49), 171-206. https://journals.iau.ir/article_688934.html [In Persian].
- Salim Bahopali, S. A. H. (2013). *Tazkereh Sobh Golshan* (Vol. 2; correction, suspension, explanation, additions to M. Borzabadi Farahani dictionary). Avesta Farahani Publishing House. [In Persian].
- Sanaei Ghaznavi, A. (1613). *Diwan Sanaei Ghaznavi*. manuscript number 4672 of Astan Quds

- Razavi Library, 187G, different lines. [Manuscript]. [In Persian].
- Sanaei Ghaznavi, A. (2006). *Diwan Sanaei Ghaznavi* (by the efforts of M. T. Modares Razavi). (6th ed.). Sanaei Publications. [In Persian].
- Sanaei Ghaznavi, A. (1285). *Ghaznavi Sanaei Generalities*. Manuscript No. 2627 of Bayezid Valiuddin Library, 292 G, 25S. [Manuscript]. [In Persian].
- Sanaei Ghaznavi, A. (n.d). *Diwan Sanaei Ghaznavi*. Manuscript No. 22 of the Khudabakhsh Library of India, 96 G, 17 S. [Manuscript]. [In Persian].
- Shervani, J. K. (1995). *Nozhat-ul-Majlis* (M. A. Riahi, ed.). (2nd ed.). Scientific Publications. [In Persian].
- Unknown author. (1476). *Rowzat al-Nazer, Nozhat al-Khater*, manuscript number 4020, Ayasofiya library. [Manuscript]. [In Persian].
- Unknown author. (n.d). *Anthology of poems*, manuscript number 3047, Tabriz University Library. [Manuscript]. [In Persian].
- Unknown author. (n.d). *Rowzat al-Nazer and Nozhat al-Khater*, manuscript number 4019, Ayasofiya library. [Manuscript]. [In Persian].
- Vatwat, R. (1960). *Diwan Rashiduddin Watawat* (proofreading and introduction by S. Nafisi). Barani Library. [In Persian].
- Zaidarinasavi, S. M. (2016). *Nafsat al-Masdoor* (corrected and explained by A. H. Yazdgerdi). Tos Publications. [In Persian].